



neki aspekti psihičkog dinamizma predadolescenta

Mihály Szentmártoni

UVOD

Činjenica je da se najintenzivnija katehizacija u našim prilikama vrši u dobi između 8. i 12. godine. To je, naime, rad sa prvopričesnicima u širem smislu, tj. rad do prve pričesti. Isto tako je činjenica da iza toga progresivno opada broj djece koja pohađaju vjeronauk. No, to ne znači da će svi oni koji prestaju dolaziti na vjeronauk u kasnijem životu postati ateisti. Naprotiv, mnogi će od njih ostati dobri vjernici. Ali će živjeti od onih vjerskih temelja što su ih položili u onih nekoliko godina vjerske naobrazbe do svoje prve pričesti. Ova okolnost mora poticati da te godine što bolje iskoristimo pružajući djeci maksimum ne samo pozitivnog katekizamskog znanja, nego i vjerskog odgoja odnosno kulture u širem smislu. Da bi se to ostvarilo, potrebno je poznavati djecu s kojom radimo. Vjerujemo da u tome psihologija može pružati korisne informacije.

Čovjek je kompleksno biće a znanosti ograničene; shvaćaju samo dio stvarnosti. Ova se ograničenost očituje i u specijaliziranim granama psihologije. Unutar razvojne, odnosno dječje psihologije nalazimo različite pristupe. Studiraju se iste pojave, ista stvarnost s različitih

stanovišta gledanja. Svaki pristup ima svojih prednosti ali i svojih nedostataka. Zbog toga se sve više čuju glasovi u prilog eklektičkog pristupa. To se posebno osjeća na terenu; psiholozi i odgojitelji u praksi žele imati što sveobuhvatniju sliku o subjektu svog rada. Biti eklektik značilo bi ovdje kreativno ugraditi elemente različitih pristupa u jedan vlastiti koncept, plan i strategiju rada. Ne znam zašto, našoj je generaciji nekako ostao u svijesti stanoviti loš prizvuk riječi "eklektik". Kao da bi to značilo nešto slično krađi, nepoštenom prisvajanju tuđih ideja. Ja se ne bih složio s ovakvom interpretacijom. Biti eklektik u praksi koji put zahtijeva možda isto toliko kreativnosti kao i biti strogo jednosmjernan u svom pristupu.

Ovaj prikaz psihološkog profila preadolescenta ima eklektički karakter.

DVA RAZLIČITA PRISTUPA U RAZVOJNOJ PSIHOLOGIJI

Razvojna psihologija, bolje rečeno, razvojni psiholozi stalno se lome između dva pristupa. A Gesell se smatra ocem tzv. transverzalnog

pristupa u dječjoj psihologiji. Uzima se određena životna dob, npr. između 8 i 10 godina i traže se opće crte tog uzrasta. Pri tom se teoretski zastupa postojanje odvojenih razvojnih stupnjeva. Takav pristup omogućuje formuliranje općih karakteristika dotičnog razvojnog stupnja. Nedostatak ovakvog pristupa očituje se u zanemarivanju individualnih razlika.

Da bi se izbjeglo ovoj opasnosti, odnosno da se ne upadne u nabrojanje nekorisnih i neprijemljivih općih karakteristika, drugi pristupu studiranju djeteta sa razvojne perspektive. To je longitudinalni pristup koji se ne bavi toliko opisom pojedinih karakteristika djeteta u određenoj dobi, već se više usredotočuje na razvojnu dinamiku. Pri tom se ne polazi od pretpostavke da postoje kvalitativno dihotomni razvojni stupnjevi, već je pojedinac cjelina koja se razvija u vremenu. Naglasak se stavlja, naravno, na individualne razlike.¹

Kako oba pristupa pružaju dragocjene podatke za razumijevanje djeteta, razmotrit ćemo elemente obaju. Točnije, kao predstavnika

transverzalnog pristupa odabrali smo H. Rempolina, vodećeg njemačkog dječjeg psihologa. Za dinamičan pristup prikazat ćemo satelizački model razvoja američkog psihologa D.P. Ausubela. Njihove ćemo spoznaje dopuniti na temelju literature i vlastite refleksije, koncentrirajući se na religioznu stvarnost preadolescenta. Na kraju ćemo pokušati formulirati nekoliko vrlo općenitih odgojnih implikacija.

RAZVOJNI MODEL HEINZA REMPLEINA

Transverzalni pristup studiranju razvoja, kako smo već spomenuli, promatra razvoj u dihotomnim stupnjevima. Remplein predlaže slijedeći pregled ovih razvojnih stupnjeva:²

Letimičan pogled na donju shemu kazuje nam da je razdoblje koje nas zanima označeno izrazom "kasno djetinjstvo" i obuhvaća period između 9 i 12 godina. Istina, kad bismo htjeli biti iscrpni, trebali bismo uvesti u razmatranje i fazu ranog puberteta. No mislim da bi to odvi-

| Stupanj | Podstupanj | Vrem. period |
|---------------|-------------------------------|--------------|
| DOJENČE | Razdoblje spavanja | 0,0 - 0,2 |
| | Razdoblje obraćenja k okolini | 0,2 - 1,0 |
| MALO DIJETE | Doba usvajanja govora | 1,0 - 2,5 |
| | Prvi prkos | 2,5 - 3,5 |
| | Doba ozbiljne igre | 3,5 - 3,5 |
| VELIKO DIJETE | Prva promjena stasa | 5,5 - 6,5 |
| | Srednje djetinjstvo | 6,5 - 9,0 |
| | Kasno djetinjstvo | 9,0 - 11/12 |
| MLADENAŠTVO | Rani pubertet | /Ž./ 11 - 13 |
| | Visoki pubertet | 13 - 15,5 |
| | Mladenačka kriza | 13,5 - 16,5 |
| | Adolescencija | 16,5 - 20 |
| | | /M./ 12 - 14 |
| | | 14 - 16 |
| | | 16 - 17 |
| | | 17 - 21 |

¹ Usp. H. J. Eysenck, W. Arnold and R. Meilli /Eds./, Encyclopedia of Psychology, London, Search Press, 1972, Vol. I., str. 161

² H. Remplein, Die seelische Entwicklung des Menschen im Kindes- und Jugendalter, München /Basel, Ernst Reinhardt Verlag, 1971., str. 117 i dalje

še kompliciralo naš posao. Svakako već sad osjećamo nedostatak ovakvog pristupa. Pogledajmo sad s nešto više detalja neke glavne crte kasnog djetinjstva.

KASNO DJETINJSTVO

Po Rempleinu to je razdoblje više ili manje uravnoteženog razvoja, u smislu da je to miran period bez dramatičnih lomova, tjelesnih ili psihičkih transformacija. Stanovita faza latencije.

1. Kognitivne sposobnosti

Kasno djetinjstvo je razdoblje progresivnog distanciranja između "ja" i vanjskog svijeta. Gu-bitak neposrednog odnosa prema vanjskom svijetu uvodi novu dimenziju u djetinje mišljenje: sposobnost kritičke valutacije. Dijete otkriva stvarnost. Ovo se otkriće može pretvoriti u pravu strast, u fanatizam stvarnosti. Čini se da je strast za sakupljanjem koja je tako karakteristična za ovu dob izraz upravo ove tendencije da se ovlada stvarnošću, da je se posjeduje. Zanimljivo je promotriti što sve ne skupljaju djeca ove dobi. Od čavala do dugmadi sve se može naći u njihovim džepovima. Nema, naime, još kriterija skupljanja, nema vrednovanja. Skuplja se sve što se može skupljati. Neke eventualne male krađe mogu se također razumijeti iz ove perspektive.

Dijete sada čita stvarnost, objektivni svijet, po novoj mentalnoj matrici: pokušava unijeti red u zabrinjavajuću mnogostranost, kompleksnost fenomena. To se postizava, kako znamo, unošenjem odnosa među fenomene. Ova potreba za redom čini se da je jedna od središnjih karakteristika kasnog djetinjstva. Na ovu temu ćemo se još vratiti u kasnijoj diskusiji. Već oko desete godine dijete je sposobno shvatiti uopćene odnose. A to se temelji na sposobnosti apstraktnog mišljenja. Paralelno s apstraktnim mišljenjem javlja se i sposobnost za spoznajom zakonitosti.

Ove tri sposobnosti: apstraktno mišljenje, shvaćanje odnosa i smisao za zakonitost uvjetu-

ju napredak suda. Dijete sad po prvi put uspijeva definirati stvari. Ranije su njegove definicije bile ili tautologije ili određenja svrhovitosti ili jednostavni opisi. Oko desete godine dijete već uspijeva davati logičke definicije formuliranjem nadređenog pojma i specifičnih oznaka. Zna npr. definirati auto otprilike ovako: "Auto su kola s četiri kotača." Ili: "Nož je sredstvo za rezanje." Ipak, ova se sposobnost proteže zasad samo na konkretne objekte, a ne i na apstraktne sadržaje, kao npr. kreposti. Sposobnost definiranja apstraktnih sadržaja javlja se tek u mladenaštvu.

Već smo spomenuli kritičko mišljenje kao karakteristiku ovog razdoblja. Kritika se ne odnosi samo na vanjski svijet, nego i na ljude i na vlastitu osobu. Dijete ne uzima više događaje s naivnom vjerom, već reflektira. Što se tiče sebe, kritički mjeri svoje sposobnosti, uspoređuje se sa vršnjacima. Dok se ranije slijepo pouzdavalo u svoje mogućnosti, sad ih važe i ograničuju pothvate.

2. Čuvstva

Kasno djetinjstvo je razdoblje tjelesne snage i izdržljivosti. Oboljenja su relativno rijetka a statistički index smrtnosti najniži. To je vrijeme aktivnosti. Djeca se satima i danima igraju Indijanaca i kaubojica i tome sličnih aktivnih igara. Igra se planski, poštivajući pravila igre. Može se reći da je kasno djetinjstvo razdoblje relativne ravnoteže tjelesnog sistema. To nalazi odjeka i u emocionalnom životu djeteta. Također u afektivnom vlada određena stabilnost. Kasno djetinjstvo je razdoblje životne radosti, prave dječje bezbrižnosti. Iz zdravog osjećaja životne radosti rađa se pojačani osjećaj sebe, povjerenje u sebe. Javlja se osjećaj vlastite vrijednosti.

No čuvstva su još plitka. Dijete se još teško uživljava u osjećaje drugih, ne razumije tuđu bol i trpljenje. Nije u stanju da shvati kako to da odrasli stalno imaju nekih briga i cijele dane hodaju potištena lica. Djeca će bez većeg uzbuđenja izvještavati o nesreći a da ih to dubinski ne dira. Rugaju se ljudima s tjelesnim nedostacima. Muče životinje. No, ovo posljednje često je samo izraz njihove želje za upoznavanjem

stvarnosti. Mučenje je zapravo "aktivnost rastavljanja životinja" sa svrhom da se vidi kako ona izgleda iznutra.

U razvojnoj psihologiji uočena je jedna zakonitost koja kaže da se istovremeno razvija samo jedna sposobnost s punim kapacitetom. Za to vrijeme ostale sposobnosti kao da miruju. Težište kasnog djetinjstva je na razvoju kognitivnih sposobnosti. Ostala područja kao da stagniraju. Tako možemo shvatiti da je djetinje čuvstvo u određenom zaostatku u usporedbi s kognitivnim sposobnostima. Ovo stagniranje čuvstvenog razvoja očituje se i u moralnom razvoju, osobito u vidu savjesti. Još nema osobnog morala, već se dijete ravna po kolektivnim normama: kako drugi misle i čine. To je moral "dobrog dječaka" po Kohlbergovoj skali.

AUSUBELOV MODEL SATELIZACIJE

Ausubel promatra razvojnu dinamiku po ključu satelizacije odnosno desatelizacije. Da bismo shvatili karakteristike preadolescenta, promotrimo ukratko opću dinamiku razvoja ličnosti po ovom modelu.³

Ego-razvoj počinje fazom svemoćnosti. Moramo zapravo razlikovati dva ključna pojma da bismo shvatili ovu paradoksalnu izjavu: voljna i egzekutivna svemoć. U najranijem djetinjstvu dijete je stvarno nemoćno, nema nikakvu egzekutivnu moć, sasvim je ovisno o roditeljima. Ali je voljno svemoćno: što god zahtijeva, dobit će. I tako dugo dok je ono stvarno nemoćno, roditelji rado ispunjavaju sve njegove potrebe i zahtjeve. No i u njima postoji naravna tendencija da se riješe tog "ropstva" ovisnosti o djetetu. Stoga vrlo rano počinju biti sve manje popustljivi prema djetetu. Sve su manje voljni ispunjavati djetetove zahtjeve za neposrednim zadovoljenjem njegovih potreba. Također su manje tolerantni prema djetetovim protestima i agresiji.

U djetetu se rađa nova spoznaja: nije više voljno svemoćno. Počinje percipirati da su njegovi roditelji slobodni agenti koji nisu prisiljeni zadovoljavati sve njegove zahtjeve, već čine

orijentacije

to slobodno, iz altruizma. Stoga se voljna svemoćnost ne može dalje vezati uz egzekutivnu. Jer istovremeno dijete doživljava i to kako je stvarno nemoćno. Dolazi do devaluacije ego i situacija se preokreće: dijete mora rasti u egzekutivnoj moći, tj. postajati sve samostalnije i neovisnije, a istovremeno postajati voljno sve ovisnije.

To je tzv. prva kriza ego devaluacije. Dijete je doživljava kao gubljenje svog naravnog primarnog statusa. Kako gubitak statusa izaziva tjeskobu, mora se tražiti novi, sekundarni status. A ovo se postiže adopcijom voljne ovisnosti od roditelja i podložne uloge prema njima. Budući da više ne može biti voljno svemoćno, najbolja stvar što može učiniti jest da postane satelit osobama koje se brinu za njega. Kažemo da dijete "satelizira", odnosno počinje faza satelizacije. Osjećaj sigurnosti postaje manje funkcija kompetentnih osoba koje dijete ima na raspolaganju da zadovolje njegove potrebe, a više funkcija uspostavljanja afektivnih i voljnih veza ovisnosti o jačim, protektivnim i altruističkim osobama.

Rekosmo da je devaluacija ego krizni događaj u razvoju ličnosti. Potrebni su određeni uvjeti da se satelizacija ostvari sa što manje moguće traumatskih posljedica. Prije no što dijete prihvati voljnu ovisnost i traži izvedeni, derivirani status, potrebno je da percipira sebe kao istinski prihvaćenog i cijenjenog zbog sebe samoga. Roditelji pri tom mogu napraviti dvije pogreške. Griješe ako prezaštite dijete, tj. umjetno podržavaju stanje voljne svemoći. To se osobito događa kod roditelja koji trebaju djetetovu ovisnost za zadovoljavanje vlastitih potreba, npr. ako su neprilagođeni u braku ili u zvanju. Na taj način instrumentaliziraju djetetovu ovisnost. Dijete će to percipirati na taj način da nije prihvaćeno zbog sebe, nego zbog onoga što može pružiti, dakle instrumentalno. To ga može zadržati još neko vrijeme u fazi voljne svemoći, jer može manipulirati roditelje. Ali u njemu se neće razviti derivirani status i cijeli

³ D. P. Ausubel, and E. V. Sullivan, *Theory and Problems of Child Development*, New York, Grune and Stratton, 1970., str. 257 i dalje

će se život osjećati neadekvatan i nekompetentan.

Druga je pogreška ako su roditelji previše zahtjevni prema djetetu, tj. ako ga prerano i na drastičan način prisile na devaluaciju sebe. Potreba da preživi natjerat će ga da prihvati vanjski autoritet i kontrolu koju mrzi. U stvari cijeli će se život tako osjećati: neće imati interiorizirane vrednote i norme. Jer samo dijete koje satelizira prihvaća nekritički roditeljske norme i moralne vrednote.

POČETAK DESATELIZACIJE PREADOLESCENCIJA

Prije nego što se završi razvoj ega potreban je još jedan važan korak u međuljudskim odnosima: emancipacija od roditeljskog doma i priprema da se preuzme uloga odraslog člana društva. To je proces desatelizacije koji ima svoj početak u pretpubertetu i završava sa mladenaštvom.⁴

Već osam godina dijete više izlazi i uspostavlja više kontakata s okolinom. Širi se radijus njegova kretanja. Ne želi više biti tretirano kao dijete, želi što brže odrasti. S devet godina ima već dosta dobro razvijene barijere između svijeta djece i odraslih. Desatelizacija i preuzimanje ciljeva odraslih međutim ne stječe se direktnim participiranjem djeteta u zajedničkim odgovornostima odraslog svijeta. Djetetu je još zaniijekano mjesto u društvu odraslih, stoga ono nalazi vlastite puteve za ostvarenje i življenje samostalnosti. Odjednom postaje jako zaokupljeno svojim brigama i poslovima i nema vremena za roditeljske zahtjeve. To je doba kad dijete najčešće odgovara roditeljima: "Nemam vremena". Mnogo planira i s puno detalja. Rad pretpostavlja igri. I verbalno izražava indiferentnost prema zapovijedima i standardima odraslih. Preadolescent je okrenut i uronjen u grupu vršnjaka.

Važno je uočiti ulogu grupe vršnjaka u procesu desatelizacije. Ona je faktor osiguranja novog statusa u kojem dijete doživljava svoju stvarnu, egzekutivnu moć, neovisnost i samostalnost. Proces desatelizacije, naime, čini svoj

prvi korak naprijed po mehanizmu identifikacije s grupom vršnjaka. Tzv. "mi'osjećaj" koji je plod ove identifikacije snažan je potporanega i omogućuje slabljenje ovisnosti od roditelja. Nadalje, u grupi vršnjaka stječu se šanse za izgradnju kompenzatornog statusa.

Grupa vršnjaka je istovremeno regresivna i prospektivna. Regresivna je u smislu da zadovoljava do stanovite mjere i potrebu za "majčinskom zaštitom" od koje se preadolescent nastoji osloboditi ali bez koje još ne može živjeti. Prospektivna je u smislu da pruža mogućnosti za eksperimentiranjem s novostečenim statusom. Na ovu ćemo se distinkciju još vratiti.

Pogledajmo još neke elemente procesa desatelizacije. Njega može otežati roditeljski otpor da se odreknu zadovoljstva koje imaju od potpune ovisnosti djeteta od njih. O tome smo već govorili ranije. Sa svoje strane samo dijete može imati poteškoća u procesu desatelizacije zbog krivnje koja se rađa iz spoznaje da odbija roditeljske standarde. A roditelji mogu još pojačati ovaj osjećaj ucjenjujući dijete, tj. vežući svoju afektivnu potporu uz njegovu ovisnost o njima i prihvaćanje njihovih standarda.

Gore spomenuta distinkcija između regresivne i progresivne uloge grupe vršnjaka nije bez određene važnosti ni za katehetu. McCandless je uočio da vjeronaučne grupe imaju jaku regresivnu notu. Djeca, naime, u crkvenim zajednicama prihvaćena su onakva kakva jesu. Dijete je važno zbog sebe. /Ako bismo htjeli biti precizniji, mi to obično ovako formuliramo: dijete je važno zbog svoje duše!/. Ono se ovdje ne vrednuje isključivo na temelju njegove kompetencije i ostvarenja.⁵ Ova spoznaja je u direktnoj vezi s procesom desatelizacije. U religioznoj atmosferi dijete doživljava ono što inače pomalo gubi: da je bezuvjetno prihvaćeno. Ovo je, bez sumnje, snažan pozitivan čimbenik za daljnji uravnoteženi razvoj, jer poja-

⁴ Usp. D. P. Ausubel, *Ego Development and the Personality of Child Development*, New York, Grune and Stratton, 1970., str. 257 i dalje

⁵ Usp. B. R. McCandless, *Childhood Socialization*, In D. A. Goslin, *Handbook of Socialization: Theory and Research*, Chicago, Radn McNally, 1969., str. 812

čava bazično povjerenje u život. No istovremeno može djelovati i kao regresivni čimbenik, zadržavajući ga u primarnom statusu. Ne znam smijemo li iz toga izvući zaključak da bi se djetete povremeno i ovdje moralo valutirati po ostvarenjima, možda moralnim kvalitetima? Pitanje na koje ne znam odgovor!

RELIGIOZNA STVARNOST PREADOLESCENTA

Vidjeli smo dva pristupa psihodinamici preadolescenta, odnosno kasnog djetinjstva. U ovom drugom dijelu naše rasprave pokušali bismo na temelju tih spoznaja skicirati religioznu stvarnost djeteta ove dobi.

Počnimo indirektno. Autori ističu – a svako se može pozivati i na vlastito iskustvo – da je to period kad Robinson ima najveću privlačnu moć, tako da je neki i zovu tako: robinzonska dob.⁶ Razlog tome jest taj što je Robinson u biti vrlo realistična knjiga: opisuje jedan "desatelizacijski proces" ovog junaka samotnjaka. Robinson je prinuđen da se sasvim sam snalazi na pustom otoku. Kao takav postaje ideal desatelizacijskog ishoda. Djeca vrlo često sanjaju o tome da bi otišli od kuće i živjeli poput Robinsona.

"Robinzonizam" – čini se da je to ključ za razumijevanje psihe preadolescenta.⁷ Robinson je bačen na svoj otok što ga nastoji urediti. Preadolescent se nalazi u sličnoj psihičkoj situaciji. Kako postepeno gubi neposrednu povezanost s vanjskim svijetom, to se jače osjeća bačenim u zabrinjavajuću i zastrašujuću zbrku, mnogostranost i nelogičnost fenomena. Želi ovaj svijet učiniti pitomim za stanovanje. Tražanje za relacijama i potreba za redom – to su glavne potrebe dječje duše.

Religija je idealno sredstvo da se zadovolji ta dječja potreba, budući da nudi univerzalnu povezanost svih stvari u najvišem biću, u Bogu. Zbog toga su djeca vrlo otvorena prema svemu religioznom u ovoj dobi. Elkind spominje ispitivanje koje pokazuje da čak i ona djeca koja ne idu u crkvu, tj. nisu religiozna, privatno vrše religiozne čine.⁸ Religija, dakle, u ovom kon-

tekstu postaje tumačenje reda u svijetu. Bog stvoritelj je konačna veza između svega što postoji. Klasična kateheza je savršeno uočila ovu potrebu dječje psihe i zbog toga je stavljala naglasak upravo na ovaj vid religioznog odgoja. Naš klasični model bio je "red u Očinskoj kući"

Međutim nizozemski nas psiholog Heijja Faber upozorava na neke promjene u psihološkoj strukturi suvremene /osobito gradske/ djece.⁹ Današnja djeca žive na pragu tzv. društva bez oca. Otac sve više gubi na značenju kao zastupnik reda i autoriteta, pa pojam "red u Očinskoj kući" postaje sve manje uvjerljiv za djecu. Što znači očinski dom za suvremenu gradsku djecu? Kao kateheta u Novom Zagrebu i sam sam imao prilike opažati situacije gradske djece. Mnoga od njih provodila su čitave dane na ulici jer su roditelji radili. A neki roditelji su išli tako daleko da su ostavljali djeci hranu u garaži da ne bi slučajno, ulazeći u stan, ostavila otvorena vrata ili pustila nekog unutra.

Koje su implikacije ove promjene u svijesti djece za katehezu? U klasičnom modelu "reda u Očinskoj kući" pojam Boga bio je pojam oca, a naš odnos se definirao kao odnos djeteta prema njemu. Ovakva vizija ne samo da je izgubila svoju čuvstvenu snagu, nego izgleda i teološka uporišta. Pojam Boga protektora, "Bog—za—nas—tu", poslije Koncila sve više se pretvara u pojam Boga suputnika, "Bog—s—nama—tu". Mi, nadalje, ne doživljavamo stvarnost kao red, već se sve više osjećamo "izbačenima na ulicu". Naš model je Exodus. Biti na putu, tražeći i eksperimentirajući, to je stanje modernog čovjeka.

Prihvatimo li Exodus—model – a moramo ga prihvatiti zbog psihičke stvarnosti djeteta – cijeli religiozni odgoj mora se prebaciti na nove tračnice. Ukratko: Exodus—model kao matrica

⁶ Usp. D. Elkind, *The Origins of Religion in the Child*, *Review of Religious Research*, 1970., 12, str. 39; Oznaku "robinzonska dob" upotrebljava također Remplein, nav. dj. str. 339, pozivajući se na CH. Bühler.

⁷ "Robinzonizam" je moj neologizam.

⁸ Usp. D. Elkind, nav. dj., str. 39–40

⁹ Usp. H. Faber, *Religionspsychologie*, Gerd Mohn, Gütersloher Verlag, 1973., str. 268

čitanja stvarnosti kaže da nema više apsolutnog reda i sigurnosti, ne znamo ni puta ni sadašnjosti ni budućnosti, već moramo krenuti na put iznutra slobodni, spremni na eksperimentiranje. Cilj ovakvog religioznog odgoja jest ono što je cilj svakog odgoja: osobna zrelost. No što je ta osobna zrelost po Exodus-modelu? Zrelost u ovakvom kontekstu znači znati živjeti sa svojom vlastitom nesigurnošću, krizama. Iz ovoga se nameće konkretan objektiv religioznog odgajati za religiozni stil života; ili: odgajati za religiozni životni stil, koji će biti čuvar ove zrelosti. Nešto slično onome, što su sveci ostvarili, npr. sv. Mala Terezija koja je ostala usmjerena prema svom cilju, "stilski" orijentirana prema Bogu i u časovima krize i doživljajima tu-nela.

Kod ove točke, međutim, psiholog ostaje perpleksan. Jer kakogod se ovakvi novi objektivni čine logičnim na prvi pogled, nije li to ipak hazardna igra, stvoriti model iz stvarnosti? Nije li to ta nedopuštena ilacija norme iz stvarnog stanja stvari? Naime, društvo bez oca i psihičko stanje djeteta koje se rađa iz takvog stanja jest anomalija. Mislim da tako daleko još nismo stigli da i teoretski niječemo ulogu oca u razvoju djeteta. A s druge strane, ne možemo nijekati ni činjenice, pa makar one bile patološke. Treba ih priznati i ukalkulirati u strategiju pristupa. Dilema je dakle ova: ili nastojati i dalje pružati djetetu sigurnost modela "reda u Očinskoj kući", pa makar to bilo na irealnim temeljima, ili spremati ih za buduću nesigurnost makar ignorirajući tako trenutačnu potrebu za sigurnošću? — Na ovom nivou našeg razmišljanja mislim da ovo pitanje mora zasad ostati otvoreno. Čini se da treba krenuti drugim putem da nađemo eventualno rješenje. Taj drugi put bit će razmišljanje o religioznom mišljenju djeteta.

SPOSOBNOST RELIGIOZNOG MIŠLJENJA

Ako postoji generalni religiozni stil života, onda mora postojati i religiozni stil mišljenja. A kako smo uočili iz Rempleinovog modela da je glavna karakteristika ovog perioda, tj. kasnog djetinjstva kognitivni razvoj, vjerojatno da je to onda kritički period i za formiranje pojma o

Bogu. Mnogi odrasli, kako nam to svjedoči praksa, nose svoj pojam Boga što su ga oblikovali u prvim godinama vjeronauka. Stoga nije nipošto nevažno kako pristupamo ovom važnom i odgovornom zadatku, tj. pomoći djetetu da sebi formira pojam Boga. To će opravdati naš donekle indirektan pristup s jedne šire perspektive.

Mišljenje, psihološki promatrano, ima četiri elementa.¹⁰ Materijal mišljenja tvore utisci vanjskog svijeta koji su sačuvani u slikama i pamćenju i postepeno pretvoreni u pojmove. Proces mišljenja odnosi se na načine aktivnosti u vidu selekcije, eliminiranja, traženja, manipuliranja i organiziranja. Ovaj proces se razvija od nedirektivnog preko induktivnog mišljenja i rješavanja problema do kreativnog mišljenja. Motivni za mišljenje su osjećaji, stavovi i navike stečeni na afektivnom nivou a pomažu da se obradi smjer mišljenja. Konačno sposobnosti mišljenja jesu tehnike koje se mogu do određene mjere i uvježbati.

Religiozno mišljenje ima sve spomenute elemente uz jednu značajnu distinkciju. Religiozne predodžbe i pojmovi ne temelje se direktno na osjetnim podacima, nego su formirani derivacijom od drugih opažanja i iskustvenih pojmova. Jezik je Biblije tipičan primjer za to. Da bi se shvatilo značenje izraza "Gospodin je moj pastir", dijete mora imati određeno iskustvo seoskog života.

Što se tiče procesa religioznog mišljenja, autori su nastojali stvoriti razvojne stupnjeve, no s malo pozitivnih rezultata. Čini se da je jedino donekle utemeljena serija stupnjeva, ona što ju je razradio Harms.¹¹ On je osjećao da intelektualni sadržaji igraju relativno malu ulogu u religioznom iskustvu, pa je stoga zamislio neverbalnu metodu za ispitivanje dječje religioznosti. Uzeo je veliki uzorak djece različitog uzrasta i rekao im neka zamisle Boga, "najveće biće što može postojati". Onda je tražio od njih

¹⁰ R. J. Goldman, *Researches in Religious Thinking*, In L. B. Brown /Ed./, *Psychology and Religion*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1973., str. 177 i dalje

¹¹ *Ibid.*, str. 173 – 174

da nacrtaju ono što su zamislili, te na koncu da pripišu komentar uz sliku. Našao je tri strukturalna stupnja u razvoju religioznog mišljenja:

1. stupanj: – /3 –6 god./ – Razdoblje religioznih priča
2. stupanj: – /7 –12 god./ – Razdoblje realizma
3. stupanj: – /12 i navise/ – Razdoblje individualizma.

Nas zanima razdoblje realizma. Harms se poziva na relativnu emocionalnu stabilnot ovog perioda koja se reflektira i na dječjim crtežima. /Prisjetimo se da je to u skladu s onim što tvrdi i Remplein./ Bog se pojavljuje na njima kao otac, kao ljudska figura. Ovaj podatak, međutim, nije previše ohrabrujući u našem traganju za rješenjem na postavljenu dilemu.

Budući da je religiozno mišljenje fundamentalno stav vjere, a ne intelektualne formule, emocionalni aspekt religioznog mišljenja je od ogromne važnosti. Govorimo o motivima za religiozno mišljenje. Tu igraju ulogu različiti čimbenici kao što su stavovi grupe vršnjaka, škole i sl. No najvažniju ulogu igra stav obitelji. Korelacija između stava roditelja i djece prilično je visoka i iznosi nešto oko 0,6. Ni ovaj nas podatak ne ohrabruje.

Pogledajmo još sposobnost religioznog mišljenja. Da bismo ilustrirali svoj element, opisat ćemo s nešto više detalja Goldmanovo istraživanje.¹² Razvio je test slike i priče religioznog mišljenja. Djeci su bile dane tri slike koje prikazuju religiozne situacije. Slike su bile tipa projektnog materijala, tj. nuđajući nedovoljno definiran materijal. Prva je prikazivala dijete kako ulazi u crkvu, druga dijete kako kleči pokraj kreveta a treća dijete kako gleda poderanu Bibliju. Rezultati su bili analizirani u smislu razumijevanja Biblije i pojma Boga. Našlo se da pojam Biblije ostaje vrlo konfuzan sve do adolescencije. Biblija se smatra knjigom gotovo magične veneracije koju je napisao sam Bog.

Nas će ovdje više zanimati pojam Boga koji se reflektirao u odgovorima. Sasvim mala djeca misle o Bogu u fizičkim kategorijama kao o čovjeku, kako je bilo i za očekivati. Ova infantilna slika počinje se razbijati u kasnom djetinjstvu, kad se postepeno napuštaju fizičke inter-

pretacije i o božanstvu se misli sve više u simbolima. Zanimljiv je, međutim, podatak da se u kasnom djetinjstvu već shvaća univerzalna ljubav Božja. Ljubav i pravda se percipiraju kao kompaktilne.¹³

Mislim da je ova posljednja spoznaja od velike važnosti za rad s djecom, a donekle i nagovještaj barem privremenog rješenja na našu dilemu. Kad smo govorili o novim naglascima, novom pristupu religioznog odgoja, rekli smo da se radi o odgoju za novi stil života. Taj odgoj mora početi u kasnom djetinjstvu. Da je moguće, to nam svjedoči ovaj podatak o djetetovu shvaćanju univerzalne ljubavi. Naglasak na ovom elementu u pojmu Boga može osigurati bazično povjerenje u život. Univerzalna Božja ljubav ostaje čvrsta točka i u promjenama i krizama, nešto poput stupa od ognja iz Exodusa. U više psiholoških termina: pojam Boga univerzalne ljubavi postaje čvrsta točka stila života.

ZAKLJUČAK

Razmotrili smo psihološki profil kasnog djetinjstva odnosno preadolescencije na temelju dva različita pristupa. Te smo spoznaje kušali primijeniti na razumijevanje religiozne stvarnosti te dobi. Rasprava nas je dovela do nekih katehetsko-odgojnih implikacija koje bismo mogli sažeti na slijedeći način:

1. Psihološka situacija današnjeg djeteta sugerira potrebu novog modela u religioznom odgoju. Umjesto klasičnog modela tipa "red u Očinskoj kući" s idejom Boga protektora "Bog-za-nas-tu", razmotren je alternativni model tipa Exodus s idejom Boga suputnika "Bog-s-nama-tu".

2. Cilj ovako novokoncipiranog odgoja jest odgoj za religioznu zrelost definiran kao sposobnost živjeti svoju nesigurnost.

3. Sadržaj novog tipa religioznog odgoja opisuje se kao odgoj religioznog stila života.

¹² Ibid., str. 179 i dalje

¹³ Ibid., str. 182

4. Budući da ovi zaključci, kakogod izgledali logički i opravdani na prvi pogled, nisu bez daljnjeg upitnika, naslućuje se da bi daljnje istraži-

vanje ovih teoretskih baza religioznog odgoja trebalo više okrenuti prema shvaćanju univerzalne dobrote Božje.